

Marius EPPEL

Mișcarea politică din Transilvania a cunoscut în desfășurarea ei două direcții: pasivismul și activismul. Manifestat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pasivismul susținea printre altele abținerea de la viața constituțională a Ungariei, crezând că în felul acesta, românii își vor putea împlini dezideratele naționale. Dimpotrivă, activismul credea că aceste doleanțe ale poporului român nu pot fi realizate decât printr-o participare activă la viața politică a statului. Această nouă direcție de acțiune politică și-a câștigat pe deplin influența în anul 1903.

În părțile Aradului, noul activism politic a început să se facă dorit încă din anul 1897. În luna noiembrie a acestui an, proaspătul redactor al *Tribunei Poporului*, Ioan Russu-Șirianu i-a trimis o scrisoare lui George C. Cantacuzino, din cuprinsul căreia reținem informația că, în acel timp, arădenii își manifestau dorința de a păși „pe terenul acțiunii”. Ei i-au adresat lui I. Rațiu propunerea de a convoca la Arad o adunare stabilită pentru 29 noiembrie 1897. Inițiatorii s-au adresat tuturor membrilor comitetului executiv al partidului, iar Vasile Mangra i-a scris lui G. Pop de Băsești o scrisoare în care s-a străduit să-l convingă de faptul că nu se poate renunța la luptă.¹

După succesul obținut în iunie 1903 de Aurel Vlad la alegerea de la Dobra, însemnând totodată și inaugurarea noului activism, reluarea lui în lupta electorală s-a manifestat la începutul anului 1904 și în comitatul Aradului, după ce deputatul cercului Nădlac, Jozsef Kristöffy, a fost numit comite suprem al comitetului Satu Mare și ca urmare, și-a pierdut locul în dietă. A urmat depunerea candidaturilor lui I. Suciuc pentru cercul Nădlac și a lui George Popa pentru Pecia. Chiar dacă alegătorii români au fost mobilizați de M. Veliciu, S. Bocu, C-tin Gurban și V. Goldiș, reușita candidaților naționali n-a putut fi atinsă. Coordonați tot timpul de V. Mangra, pe ale cărui sfaturi nu le-au luat în considerare, ei și-au motivat insuccesul prin aceea că sârbii, care la început s-au declarat susținătorii lor, în final i-au părăsit. S-a spus apoi că mișcarea electorală din 1904 a însemnat și o izbândă morală a partizanilor reluării activismului, dar se pare că nu acesta fusese și rezultatul dorit de V. Mangra, pe atunci vicar la Oradea. El îi scria lui Sava Raicu la 11/24 august 1904 impresiile ce i le-au făcut alegerile de la Nădlac și Pecica: „Este o mare greșeală politică, pentru că în campania electorală, ca și în campania militară, cele dintâi înfrângeri, pe lângă aceea că descurajează întreaga armată, corpul alegătorilor, ele devaluează valoarea morală și subminează încrederea conducătorilor, care au dus-o la înfrângere sigură. Să nu-mi vorbești de învingere morală (subl. în text). Aceasta este o frază numai în cele mai multe cazuri.”²

Grupul de la Arad considera că menținerea pasivismului în condițiile politice noi din Imperiu, cauzate de alterarea raporturilor dintre Viena și Budapesta, ar constitui o greșeală de tact politic. Prin *Tribuna*, ei au imprimat în localitățile rurale arădene spiritul activist, dovadă că în 17 noiembrie 1904, Partidul Național a depus candidaturi în toate cercurile.³ De fapt, ideea reluării activismului fusese acceptată și în alte părți ale Transilvaniei, iar Conferința națională de la Sibiu din 10 ianuarie 1905 a fost rezultatul schimbărilor produse în opinia publică românească de acțiunile tinerei generații.

¹ V. Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale în perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara, 1978, p. 138

² Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Sibiu (în continuare ABMS), Fond V. Mangra, dosar 296-395, doc. 352/1904 – Scrisoarea lui V. Mangra către Sava Raicu, Oradea, 11/24 august 1904; pentru detalii vezi N. Roșuț, *Contribuția lui Ioan Russu-Șirianu la reluarea activismului politic*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 273-281

³ Vezi lista lor la V. Popeangă, *op. cit.*, p. 140

Printre cei 97 de delegați prezenți la Sibiu s-au numărat și 16 arădeni, între care figurau cunoscuții protagoniști ai activismului: M. Veliciu, V. Goldiș, I. Suci, I. Russu-Șirianu. Șt. C. Pop și alții.⁴ Ei au fost printre cei 79 de delegați care au votat pentru activism, subscriind hotărârilor conferinței: menținerea programului din 1881 cu precizarea că era necesară întregirea lui; problema autonomiei bisericilor românești a rămas în continuare un obiectiv important al mișcării naționale; spre deosebire de programul din 1881 se cerea o lege electorală, care să aibă la bază votul universal, egal și secret, care ar fi dus la o creștere a numărului deputaților români în Parlament. Mult mai ancorat în realitate, noul program diferea de cel din 1881 prin aceea că el cuprindea o problematică mult mai variată, în care alături de problemele politice erau prezente și doleanțele de natură socială și economică.⁵ Tot acum a fost aleasă și noua conducere a Partidului Național în frunte cu G. Pop de Băsești, T. Mihali, V. Lucaciu, A. Vaida, A. Vlad, I. Suci, Șt. C. Pop.

Adoptarea oficială a activismului a fost caracterizată în mai multe feluri. I. Russu-Șirianu o vedea ca pe „începutul nu numai a unei noi acțiuni, ci s-a inaugurat cu acest prilej un nou spirit... care va regenera întreaga noastră viață publică.”⁶, iar Al. Vaida afirma că „până la 10 ianuarie a.c. am dorit mai mult decât am voit, numai autonomia Transilvaniei și nici că ne încumetăm a crede că am putut-o dobândi cu ajutorul articolelor din ziare și al discuțiilor subtile juridice, de natură de drept public și istoric în cadrul cărora se învârtea toată lupta noastră politică.”⁷ Exista și un motiv psihologic, datorită căruia delegații, și nu numai ei, au îmbrățișat pentru totdeauna activismul. El se regăsea în dorința liderilor politici de a face ceva, considerând că ar fi mai benefic pentru viața social-politică a românilor o activitate parlamentară, decât o rezistență pasivă, care nu își mai afla nici o justificare. Era, după vorbele unui contemporan, „reacția, care cu atâta predilecție alege extremitățile, era refluxul inerent oricărei acțiuni nereușite!”⁸

Candidații partidului Național care fuseseră aleși la conferința națională, au intrat rapid în campania electorală pentru parlament în urma căreia au fost aleși 8 deputați, printre care se aflau A. Vlad și ziaristul I. Russu-Șirianu.

În urma unei călătorii la București a lui A. Vlad și Al. Vaida, unde sperau că-l vor putea interpela pe D. A. Sturdza în problema înființării unui nou ziar la Budapesta,⁹ aflăm că la alegerile parlamentare din 1905, V. Mangra ar fi dorit să candideze în cercul Ceica - Bihor pe lista guvernului. El era sprijinit în opțiunea sa de către E. Brote, care însă nu dorea ca *Tribuna* să facă publică această intenție și, pentru aceasta, îl ruga pe R. Ciorogariu să nu vorbească în T[ribuna] despre cauza lui.¹⁰ Ceea ce l-a făcut pe V. Mangra să renunțe la intenția sa a fost, se pare, stăruința lui M. Veliciu¹¹ și R. Ciorogariu, căruia îi replica: „Lăsați-mă cu considerațiile politice voi «radicalii» și «intransigenții», voi ști eu să-mi aranjez treaba cu cercurile politice de aici. Apoi, până când Ioan Papp (episcopul n. n.) și cu Papp Nicolae mă cârtesc în cercurile românești că sunt prea «maghiaron», atunci să bat în retragere?”¹²

Din cauza căderii guvernului Tisza István în februarie 1905¹³, s-au ținut noi alegeri parlamentare în aprilie și mai 1906, când Partidul Național a câștigat 13 locuri, urmând ca la alegerile speciale din 1907 să mai câștige un loc, ridicând grupul parlamentar al partidului la 14 deputați.

Dacă până în 1905 parlamentul s-a caracterizat, mai ales prin confruntările dintre putere și opoziție, pe probleme ce vizau nu atât situația internă a Ungariei, cât mai ales cea externă, respectiv raporturile dintre Viena și Budapesta, apariția Clubului naționalităților a schimbat acest raport. El a adus în atenția parlamentului problema

⁴ Andrei Caciora, *Din lupta românilor arădeni pentru eliberare națională în perioada 1895-1905*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 270

⁵ L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania (1900-1918)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 75-76; S. Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania, între anii 1905-1910*, Oradea, 1995, p. 69-75

⁶ I. Russu-Șirianu, *Decretarea activității*, în *Tribuna*, an VIII, nr. 246 din 30 decembrie 1904/12 ianuarie 1905

⁷ L. Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, București, 1993, p. 33

⁸ Aurel Ciato, *Note și reflexiuni la situația politică a românilor din regatul Ungar*, Sibiu, 1905, p. 23-26

⁹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Arad (ANDJA), Fond R. Ciorogariu, rola 2, cadr. 53 – Scrisoarea lui E. Brote către R. Ciorogariu, Găiceana, 29 decembrie 1905

¹⁰ *Ibidem*, cadr. 41-47 – Scrisoarea lui E. Brote către R. Ciorogariu, [1904], f. d.

¹¹ ABMS, Fond citat, dosar 1-149, doc. 55/1911 – Scrisoarea lui V. Goldiș către M. Veliciu, f. l., 28 februarie 1911, citată și în L. Boia, *Contribuții privind criza PNR și trecerea de la pasivism la activism (1893-1905)*, în *Studii. Revistă de istorie*, XXIV, 1971, nr. 5, p. 980

¹² ANDJA, Fond citat, rola VII, cadr. 282-285 - Scrisoarea lui V. Mangra către R. Ciorogariu, Oradea, 6/19 aprilie 1905

¹³ *Căderea lui Tisza István*, în *Tribuna*, an IX, nr. 14 din 22 ianuarie/4 februarie 1905

națională în complexitatea ei, ceea ce a generat o confruntare deschisă între tinerii deputați români, sârbi și slovaci față de atitudinea colegilor maghiari, aducând o nouă etapă în istoria parlamentarismului maghiar.¹⁴

Conferința partidului dietal al naționalităților, ce s-a ținut la Arad în 7/24 mai 1905, a aprobat statutul privind *Organizarea partidului și a Clubului dietal al naționalităților*. Scopul partidului, precum și al clubului era menținerea solidarității în parlament a deputaților români, pe baza unui program comun. Fiecare secție a clubului avea membri ordinari (cei care erau membri ai vreuneia dintre corpurile legiuitoare maghiare), interni și externi, iar între ei se țineau conferințe ale clubului, secțiilor; adunări ale clubului, secțiilor, adunări mari ale secțiilor, conferințe și adunări ale cercurilor electorale, respectiv adunări mari ale membrilor partidului din mai multe cercuri electorale.¹⁵ Una dintre realizările notabile ale Clubului a fost *Manifestul către naționalități* din luna noiembrie 1906. Prin el se cerea o luare de poziție, o solidarizare a deputaților români, sârbi și slovaci față de politica șovină a ministrului de interne din guvernul Wekerle, Andrásy Gyula, numit sugestiv și „cotele negru”.¹⁶

La alegerile din 1906 au fost desemnați din părțile Aradului ca deputați: N. Oncu (în cercul Iosășel), V. Goldiș (Radna), Șt. C. Pop (Șiria) și I. Suciuc (Ineu). Față de alegerea lui Oncu, V. Mangra se arăta satisfăcut deoarece aceasta era rezultatul unei solidarități puternice. Bihorul ducea lipsă de o asemenea înțelegere între oamenii politici și, ca atare, candidații care au fost propuși, lipsiți fiind de orice tact, au pierdut. În cazul acesta, Mangra era de părere că „dacă cineva (de la Arad n. n.) s-ar fi repezit până la Oradea, s-a fi putut face o combinație acceptată și cu șanse de izbândă.”¹⁷ Ar fi ajutat și el cauzei, însă numirea sa în funcția de președinte al Consistoriului, iar apoi înaintarea la treapta de arhimandrit în primăvara anului 1906, nu-i putea permite deocamdată o reimplicare directă în problemele politice.

Constrângerea din activitatea politică aproape febrilă de până după 1902, cauzată de înaintarea în treptele ierarhiei superioare bisericești, l-a determinat pe V. Mangra să îi destăinuie lui E. Brote această neliniște a lui. Cunoscător abil al caracterului vicarului, Brote îi transmitea acestuia că, din locul în care se afla, putea să lucreze multă mai bine în politica de reconciliere româno-maghiară. Chiar dacă contextul politic intern din Ungaria nu prevedea încă o asemenea „pace”, Brote era încrezător în faptul că „...va fi sosit timpul tranzacțiilor și compromiselor între noi și ei. Acest timp poate să fie aproape, poate să fie departe, nimeni nu o știe. Astăzi e exclus ca maghiarii să ne ajute sau să îngăduie ca pe scaunele episcopoești să se așeze cei mai distinși și luminați păstori ce-i avem. Este cert că un Șaguna astăzi n-ar putea ajunge episcop.”¹⁸ Iar față de nemulțumirile lui V. Mangra legate de schimbările politice din Ungaria, E. Brote îl sfătua: „...n-ai nici o voie, nici să te hărțuiești cu guvernul, nici să te umilești lui. Ce biserică putea să-ți deie, Ție ți-a dat tot, iar pe maghiari n-ai putere, nici mijloc să-i abați din drumul lor. Ori se cheamă guvernul după numele lui Deák sau al lui Tisza sau al lui Kossuth, noi românii tot concurenții și rivalii maghiarilor trecem. Arhimandritul-vicar din Oradea- Mare poate să devină pentru biserică și poporul său de o importanță neasemănat mai mare decât mitropolitul Sibiului, căci de la om atârnă și nu de la Scaun.”¹⁹ Același lucru îl va spune și lui R. Ciorogariu: „cu Mangra s-a făcut lucru cu minte, celelalte atârnă de dânsul.”²⁰

Către sfârșitul anului 1906, Clubul parlamentar al naționalităților a decis publicarea unui ziar care să permită o mai bună informare a opiniei publice românești în legătură cu activitatea deputaților. Acest cotidian s-a numit *Lupta*, al cărui prim număr a apărut la 1 ianuarie 1907 în Budapesta, fiind printre cele mai bune periodice românești ale vremii.²¹ Directorul *Luptei* era Al. Vaida Voevod, care a avut grijă ca informațiile politice cuprinse în ziar să nu se restrângă doar la Imperiul austro-ungar, ci să cuprindă și fenomenele politice din România.²²

¹⁴ L. Maior, *Alexandru Vaida Voevod între Belvedere și Versailles...*, p. 34-35

¹⁵ *Organizarea partidului și a clubului dietal al naționalităților*, Arad, 1905, p. 3-15

¹⁶ *Manifestul către naționalități*, în *Tribuna*, an X, nr. 217 din 21 noiembrie/4 decembrie 1906, p. 1-2; vezi și E. Brote, *Un pas înainte*, în *Idem*, nr. 223 din 30 noiembrie/13 decembrie; nr. 226 din 5/18 decembrie 1906

¹⁷ ANDJA, Fond Vasile Popeangă, doc. 20/1906 – Scrisoarea lui V. Mangra către R. Ciorogariu, Oradea, 1/14 aprilie 1906 (dactilo)

¹⁸ Arhiva personală Gheorghe Lițiu, mss. Din corespondența lui Vasile Mangra – Eugen Brote – Ioan Slavici și alții (primită de la protopopul E. Cioran – Sibiu), (în continuare Arhiva Lițiu, ms., f...) ms. nr. XLIII, f. 105 - Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra, Găiceana, 14/27 aprilie 1906

¹⁹ *Ibidem*, f. 106

²⁰ ANDJA, Fond R. Ciorogariu, rola 2 cadr. 62-64 – Scrisoarea lui E. Brote către R. Ciorogariu, Găiceana, 18 aprilie/1 mai 1906

²¹ L. Maior, *Mișcarea națională...*, p. 84

²² *Idem*, *Alexandru Vaida Voevod...*, p.36

Dar, ochiul critic al vicarului Vasile Mangra n-a putut să nu observe și „scăpările” sau „sfera ideilor înguste și greșite” ale *Luptei*. El a făcut aceste afirmații ținând cont de modul incomplet în care cei de la *Lupta* au prezentat domnia împăratului Francisc Iosif I cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la încheierea dualismului austro-ungar, punând începutul domniei lui la 1867, anul încoronării, ca rege apostolic al Ungariei. În asemenea situație, V. Mangra ca un „loialist” față de dinastia de Habsburg, atenționa colegiul redacțional al *Tribunei Poporului* să nu facă și ei asemenea greșeală, ci, în articolele dedicate aceluiași eveniment să se scrie și despre perioada dinaintea de 1867, căci, spunea el „nu trebuie să uităm că sub domnia lui Francisc Iosif I și prin El s-a restaurat la 1864 Mitropolia ortodoxă a românilor din Ungaria și Transilvania. Sub domnia lui s-a[u] înființat asociațiunile culturale, precum asociațiunea transilvană, asociațiunea arădană la 1860-1 etc.”²³

Față de legile școlare (articolul de lege XXVII) ale ministrului de Culte Apponyi Albert din luna februarie, opinia publică românească în frunte cu mitropolitul Ioan Meșianu și cei doi episcopi ai săi Ioan I. Papp de la Arad și Miron Cristea de la Caransebeș a reacționat puternic,²⁴ întocmind chiar o adresă către ministru. Vasile Mangra se pare că nu s-a încumetat să comenteze evenimentul, iar explicația rezidă în aceea că, așa cum îl sfătuiseră E. Brote, dacă dorea o conciliere cu maghiarii, o eventuală luare de poziție ar fi putut duce la pierderea oricărei speranțe de realizare a acesteia. Numai ținând seama de aceste realități, vicarul orădean a decis să nu intervină în politica guvernului și în speța a ministrului Apponyi, cu care V. Mangra era în relații cordiale. Este posibil ca din aceleași cauze să nu fi reacționat nici în 1917 față de „zona culturală”, creația aceluiași conte Apponyi. Atunci, V. Mangra a lăsat consistoriul să ia singur decizia trimiterii unei adrese către conte, fără ca el să-și dea asentimentul.²⁵

În fața problemelor din ce în ce mai complexe, se impunea cu necesitate o consfătuire între V. Mangra și E. Brote, fiindcă scrisorile și discuțiile ocazionale nu erau suficiente. De aceea, cei doi stabilesc o întâlnire care să aibă loc la 3/16 martie în hotelul *Schwarze Adler* din Cernăuți, dar nu știm dacă ea a avut sau nu loc.²⁶

Botezul Lidiei, fata lui E. Brote, pe care îl tot amânase fiindcă prietenii săi din Arad nu-și puteau găsi nicidecum o clipă de răgaz,²⁷ a fost până la urmă fixat pe 6/19 august cu ocazia sărbătorii *Schimbarea la față*. V. Mangra împreună cu R. Ciorogariu au plecat mai devreme către Găiceana, pe via Predeal-Ploiești.²⁸ Acolo s-au întâlnit și cu Ioan Slavici, care era într-o situație materială precară, căci renunțase la slujba de la Institutul la care lucrase, iar anteprenorul lui din București, un negustor de vinuri și grâne a dat faliment, păgubindu-l cu peste 2000 lei. La toate acestea se mai adăuga și faptul că intrase în conflict cu D. A. Sturdza²⁹, la fel cum avea să facă și E. Brote în anul 1907.³⁰

Înainte să înceapă botezul Lidiei, care între timp învățase *Crezul și Tatăl nostru*³¹, între 5 și 9 august a avut loc un schimb de opinii între prietenii reuniți de astă dată sub acoperișul casei de pe moșia lui D. A. Sturdza, administrată de E. Brote. Discuțiile lor au rămas în istorie datorită „pactului” ce le-a urmat. *Pactul de la Găiceana* cuprinde nouă puncte și are o mare valoare pentru cunoașterea „liniilor directoare” ale mișcării naționale românești la începutul secolului al XX-lea.³²

Semnatarii acelei înțelegeri se angajau să sprijine pe reprezentanții români în Parlamentul din Budapesta, cât timp aceștia vor susține programul național, încercând să intre în legătură mai ales cu Al. Vaida Voevod și Iuliu Maniu. Acesta din urmă candidase la alegerile parlamentare din ianuarie 1905 în cercul electoral Vințul de Jos, din comitatul Alba, însă nu a fost ales, datorită ingerințelor autorităților și lipsei de unitate a românilor cu drept de vot. El a candidat din nou în aprilie 1906, devansându-l la voturi pe contracandidatul său Erdős

²³ ANDJA, Fond citat, rola 7, cadr. 350-352 – Scrisoarea lui V. Mangra către R. Ciorogariu, Oradea, 6 iunie 1907

²⁴ *Vezi Lupta*, an I nr. 46 din 24 februarie/9 martie 1907 și pentru întreaga problemă la Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986 p. 152-164

²⁵ *Vezi și Biblioteca Astra Sibiu, Colecții speciale, c-XXVII/74 – Adresa lui Andrei Bârseanu către mitropolitul Vasile Mangra, Sibiu, 11/24 noiembrie 1917*

²⁶ Arhiva Lițiu, ms. nr. XLV, f. 111 – Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote, Oradea, 25 februarie/10 martie 1907

²⁷ ANDJA, Fond citat, rola 7 cadr. 363-364 - Scrisoarea lui V. Mangra către R. Ciorogariu, Oradea, 4/17 iulie 1907

²⁸ *Ibidem*, cadr. 367-368 - Scrisoarea lui V. Mangra către R. Ciorogariu, Oradea, 20 iulie/2 august 1907

²⁹ *Ibidem*, rola 2, cadr. 79 - Scrisoarea lui E. Brote către R. Ciorogariu, București, 29 decembrie 1907

³⁰ Arhiva Lițiu, mss. Nr. XLVII, f. 112-115 – Scrisoarea lui I. Slavici către E. Brote, Măgurele, 17 martie v. 1907

³¹ *Ibidem*, ms. nr. XLVIII, f. 118 - Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote, Oradea, 10/23 iulie 1907

³² Miron Constantinescu, *Un document inconnu (5-9 août 1907) concernant la lutte nationale de libération des roumains de Transylvanie*, în *RRH*, tome IV, no. 3/1956, p. 571-576; redat și în L. Boia, *Eugen Brote...*, p. 170

Armand, din partea cercurilor guvernamentale.³³ Prietenul său Al. Vaida Voevod candidase și el în 1906 în două circumscripții electorale: Ighiu (Alba) și Șomcuta Mare (Maramureș), fiind ales în cercul Ighiu.³⁴

Alte prevederi ale „pactului” vizau încercarea de a stabili un contact cu Partidul Social Democrat din Ungaria, în care din 1905 exista și o secție română, pe care voiau să-l susțină în punctele comune, acceptând chiar să colaboreze cu el. De asemenea, pentru întărirea poziției clubului parlamentar al naționalităților, hotărâu să stabilească legături și cu croații. Apoi, se pronunțau împotriva oricărui conflict, pe motive profesionale cu greco-catolicii și își promiteau să nu intre în conflict cu vreunul din partidele din România. Ei considerau că rezolvarea problemei agrare cu care se confrunta Partidul Liberal din România, nu era o problemă de partid, ci îi privea pe toți românii și, prin urmare, ei vor insista și vor lupta pentru soluționarea ei. Despre toate problemele sau acțiunile lor urmau să-l țină la curent pe D. A. Sturdza „dacă dorește acest lucru”, pe frații Brătianu și colaboratorii lor. Au mai decis să facă abonamente pentru *Tribuna* în România, acceptând în cazul în care ar fi primit ajutoare din partea guvernului. Pe acesta urmau să-l convingă să ajute material pe românii din dieceza Oradei, pe care o considerau ca cea mai expusă sărăciei.³⁵ Problema a fost sesizată de vicarul V. Mangra încă din mai 1904 când, într-un interviu acordat unui ziar maghiar, recunoștea carențele materiale din cuprinsul vicariatului, dând ca exemplu localitatea Aleșd, în care „nicăieri poporul nu e mai înapoiat în cultură, nicăieri nu e mai exploatat economicște.”³⁶ În aceste condiții prinseseră rădăcină puternică ideile socialismului răspândite de gazetele *Adevărul* și *Voința Poporului*, care împreună cu agitatorii anume puși „au prostit pe bieții oameni”. V. Mangra era de părere că aceștia nu cunosc concepția științifică a socialismului, n-aveau nici o idee despre ce înseamnă socialism în sens modern. La întrebarea cum s-a putut răspândi socialismul în ținuturile bihorene, vicarul V. Mangra răspundea: „Doamne, nu putea fi asta greu. În mizeria aceea îngrozitoare, în care tânjește acel popor, iute prinde schinteia agitatoare. Este destul a le zice: de aici încolo în fiecare zi veți putea mânca mălai și asta e mare fâgăduință, pentru că mulți sunt acolo care nu numai pâine, dar nici mălai nu văd în toate zilele. Altfel, socialismul acesta bihorean a fost o așa epidemie, spre care înclina populația de la munte.” Singurul remediu împotriva răspândirii „boli” socialismului rămânea, în concepția lui V. Mangra, ajutorarea celor săraci, iar în acest scop el dăduse ordine de mai demult preoțimii, să influențeze oamenii. Dar, chiar și așa, lucrurile nu mergeau, fiindcă la V. Mangra veneau preoții „să se plângă că poporul nu-i crede, zic că țin cu domni.”³⁷

Vasile Mangra însă nu era împotriva doctrinei Partidului Socialist, căci împreună cu Brote, Ciorogariu și Slavici decisese ca pe lângă activitatea în parlament, să colaboreze și cu alte forțe politice, inclusiv cu socialiștii. Acest fapt era nou și însemna o anumită detașare de D. A. Sturdza și tendința de a-și lărgi orientarea politică, până atunci prea legată de șeful Partidului Național Liberal.

În 10 și în 15 noiembrie 1908, au avut loc la Arad adunări populare în cadrul cărora s-a hotărât și pecetluit unitatea de acțiune a Partidului Național Român cu Partidul Social Democrat pe care V. Goldiș îl considera „frate de arme.”³⁸ V. Mangra n-a participat la aceste adunări, cum nu-l regăsim în arena politică nici în 1909, an care s-a terminat cu o lovitură pentru tribuniști, prin încetarea din viață pe neașteptate la București a lui I. Russu-Șirianu. El a rămas până la alegerile parlamentare din 1910 concentrat asupra problemelor bisericăști-administrative de sub jurisdicția Consistoriului său de la Oradea. De asemenea, în urma muncii depuse pe tărâmul cultural, el a fost numit ca membru corespondent al Academiei Române, în 27 mai 1909.

V. Mangra și susținătorii săi au reușit să transfere de la Sibiu la Arad centrul politic. Numirea lui Iosif Goldiș, aderent al ideilor lor, ca episcop, a reprezentat fără îndoială o reușită a acestora. Beneficiind de o susținere din partea ierarhiei superioare bisericăști, V. Mangra va încerca, la sugestia lui E. Brote și urmând îndemnul lui D. A. Sturdza, o apropiere cu maghiarii. Discursul rostit de Tisza István cu ocazia întronării episcopului Goldiș a constituit un bun prilej pentru începerea tratativelor, care vor fi continuate și în anii următori.

De pe poziția de vicar al Oradei, unde ajunsese cu sprijinul guvernului Széll, așa cum aflăm dintr-o scrisoare a lui E. Brote, V. Mangra a putut continua tratative de la un alt nivel. Încurajat tot timpul, așa după

³³ Ion Scurtu, *Iuliu Maniu, activitatea politică*, București, 1995, p. 12-13; Apostol Stan, *Iuliu Maniu*, p. 7-17

³⁴ Florin Salvan, Horia Salcă, *Dr. Alexandru Vaida Voevod, europeanul (1872-1920)*, Brașov, 2002, p. 71-75

³⁵ Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 574; L. Boia, *op. cit.*, p. 170

³⁶ *Agitațiunile din Bihor*, în *Tribuna*, an VIII, nr. 79 din 22 aprilie/5 mai 1904, p. 1

³⁷ *Vasile Mangra despre socialismul român*, în *Ibidem*, p. 1-2

³⁸ V. Popeangă, *Aradul în perioada dualismului (1867-1918)*, în *Aradul, permanență în istoria patriei*, București, 1978, p. 339

cum o reflectă corespondența, de liderii politici din România, V. Mangra a reușit să stabilească relații cu principalii conducători maghiari: Széll Kálmán, Wlassics Gyula, Tisza István, Apponyi Albert ș.a. Acest lucru a determinat pe Mangra ca în anul 1905 să dorească să candideze cu programul guvernamental în cercul Ceica (Bihor), însă după mai multe întreveneri cu colegii săi de partid, a renunțat. Ea va fi totuși concretizată în anul 1910, când Mangra va candida, reușind să obțină un loc de deputat în parlament din partea guvernamentalilor. În concluzie, momentul 1910, atât de controversat în istoriografia românească n-a apărut instantaneu, el fiind rezultatul firesc al celorlalte momente premergătoare lui.

Tratatativele româno-maghiare au fost continuate conform „pactului” de la Găiceana din 1907 și după anul 1909, când guvernul Tisza s-a arătat dispus din nou să acorde o serie de concesiuni românilor. Însă reconcilierea dintre cele două popoare nu a urmat întocmai planurile inițiatorilor, sfârșind prin neputința împlinirii ei.

Datorită lui V. Mangra și colaboratorilor săi, Aradul începea să joace rolul principal în mișcarea națională. În orașul de pe Mureș noul activism a început să se facă simțit încă din 1897, prin apariția *Tribunei Poporului*. Chiar dacă și grupul activist de la Orăștie deținea propriul ziar, *Revista Orăștiei*, iar Aurel Vlad câștigase la alegerile din 1903, dinamismul orăștienilor avea să se diminueze în timp. În schimb, Aradul datorită vieții economice prospere, va asigura în continuare susținerea mișcării naționale pe toate planurile.